

Václav Černý

Knížka
o Babičce
a její autorce

LEDA

Úvodem

Východiskem, ale pouze *východiskem* této knížky jsou problémy rodu a rodového původu Boženy Němcové z její české, tedy mateřské strany, které dlouhá desetiletí čekaly na dořešení, případně na přesnější či správnější řešení, a namnoze platily za neřešitelné. Již řadu let jsem v neřešitelnost těchto otázek, které po valnou část jeho života plodně zaměstnávaly i mého otce, nevěřil, zdálo se mi, že naše věda nepoužila všech cest a přístupů, které mohly k dobrému konci těchto pracných, spletitých, ale vděčných a důležitých výzkumů vést: shořely-li nenahraditelně staré dobrušské matriky a v nich cenné zprávy o původu českých prarodičů Němcové, zůstaly přece zachovány dokumenty a zápisy vrchnostenské, manšaftsbuchy, sbírky smluv svatebních a pořízení dědických, matriky obcí atd. Badatelé jim jistě nevěnovali pozornost dostatečnou. Také nepodrobili tradici, jak ji podle babiččiných vyprávění zachycuje a zrcadlí

kniha její vnučky, dosti pozorné vnitřní analýze, aby v podání Němcové rozlišili prvek básnický, vybájený, Němcovou vymyšlený, od prvku přesně reproduko-
vané reálné vzpomínky, nemožné od možného, atd. Rovněž nikoho nenapadlo vzít knihu *Babička* prostě do rukou a sledovat podle jejího textu její děje a hrdiny na jejich skutečném jevišti, jednak na Ratibořicku, jednak v dědinách, na kopcích a v lesích Orlických hor podél kladských hranic a přes ně, do Kladska: leckterá hádanka se ti rozluští takřka sama sebou, studuješ-li ji v *terénu* a sleduješ-li líčené děje ve vztahu k jejich reálnému rámci a k přírodním, sociálním a historickým okolnostem kraje. Lze se divit, že ani to ani ono dosud nikdo zevrubněji nevykonal. Ještě podivnější je, že jsem to dávno ne učinil já sám, který si troufám formulovat tyto výtky. Zřejmě bylo třeba zvláštních podmínek, totiž aby se k vzpomínkám na vlastní mládí či dětství, které bylo svědkem otcovy práce, přidružily i moje opakované návraty do rodného kraje, Orlických hor, v nejbližší sousedství životního jeviště nejklasičtější české knihy. Počal jsem se do rodné krajiny vracet roku 1948, byly to letní útoky domů z Prahy, které se zmocnilo násilí, útoky do klidu a za záchranou, každý rok dva letní měsíce bezpečí a mravních jistot. Látku k této knížce jsem počal shromažďovat téměř ihned,

a roku 1960 byla hotova. Vyjít jí nebylo dovoleno, to se smělo stát teprve o tři roky později, díky dočasné politické „oblevě“, jež zatím v zemích marxistického socialismu i u nás nastala. „Závadou“ knížky bylo, že vyvracela oficiální pojetí Němcové jakožto zakladatelky uměleckého realismu v naší literatuře. Na samém počátku let sedmdesátých došlo v ohledu našich znalostí rodiny Novotných k objevu, byla zjištěna pravá totožnost Terezie, matky Boženy Němcové, stalo se to z východiska nálezů úředního dokumentu o smrti babičky Magdaleny ve Vídni: kde bych já v té chvíli mohl do Vídně, abych tam mohl pátrat po čemkoliv! Toto druhé vydání *Knížky o Babičce* bere v počet veškerý obsah tohoto vídeňského nálezů, i dalšího kladského, jenž z onoho vyplynul. Na vědeckých, a přesněji literárně-historických vývodech naší knížky nebylo z příčin nového nálezů nutné měnit naprosto nic!

Tato knížka není výkonem literárně-vědní metody *biografické*, kterou jsem nikdy nevyznával; to je dostatečně známo, abych se nepotřeboval bát výtek biografismu a faktografie. Otázka, nad knihami kladená: *jak to vlastně „ve skutečnosti“ bylo*, mne nezajímá sama o sobě, vím dobře, že jedinou skutečností esteticky a kulturně platnou je vlastní podání knihy, uměleckého díla tvořeného svobodně a bez ohledu k jakékoliv objektivní

skutečnosti. *Babička* však je uměleckým zpracováním reálných životních osudů reálně existovavších lidí, kteří byli nadto básnířčinými předky a přesné zjištění oné „Wahrheit“, reálných osudů lidí, která byla základem a materiálem té „Dichtung“, dovoluje, ba *teprve a právě ono* dovoluje přesné závěry o tvůrčí metodě a tvůrčím typu básnířčině, i o jejím zařazení a místě v průběhu dějin národního umění. Druhá, třetí a čtvrtá kapitola této knížky tedy naprosto nejsou kapitolami dodatkovými a vedlejšími, spíš naopak.

Václav Černý

1.

Čudové a Novotní

*„...a mimovolně lákalo by to zpytatele stopovati
dále ještě v minulost rodokmen těchto horalů.“*

SOFIE PODLIPSKÁ, 1892

Čudové

První kroky k zjištění přesné totožnosti babičky Boženy Němcové, Magdaleny Novotné, rozené Čudové, nejsou příliš trnité. Jsou řízeny dokumenty povahy více méně úřední, částečně již známými, ve kterých – alespoň co se *Magdalenina* původu týče – není celkem zmatků a které říkají stále totéž. Jsem dcera Jana Čudy, tesaře z Dobrušky, hlásí nevěsta Magdalena pruskému kaplanovi, jenž ji roku 1792 v Kladsku oddává mušketýrovi regimentu von Götzen Jiřímu Novotnému;¹ a pak se ten Jan Čuda, popřípadě jen Čuda, tesař z Dobrušky, opakuje v rodinných hlášeních beze změny ještě osmkrát až do roku 1837.² Od roku 1835 se vyskytuje, a to celkem třikrát do roku 1839, hlášení poněkud jiné: Magdalena, rozená Čudová z *Křovic*.³ Mezi údajem prvním a druhým není nicméně rozpor, druhým je první jen zpřesňován. Všechna hlášení mluvící o Dobrušce pocházejí buď (jedno) od Magdaleny Čudové samotné, nebo (sedm ostatních) od její dcery Teresie Panklové,

matky Boženy Němcové, a dějí se poprvé v Kladsku, potom v České Skalici, tedy na místech poměrně vzdálených, kde Křovice, předměstí či poddanská vesnička Dobrušky, jsou stěží známy, Dobruška sama však známa dobře; a údaj přesnější, znějící na Křovice, pochází vždy od dalšího babiččina syna, Kašpara Novotného, a činěn je buď v Dobrušce samé, nebo nedaleko odtud, na faře v Dobřem, kde rozdíl mezi Křovicemi a Dobruškou je běžný a je důsledně činěn. Na konci 18. věku, kdy odtud Magdalena odchází, byly Křovice již tím, čím jsou ještě i dnes: malou vsí severovýchodně od Dobrušky směrem k horám, napravo silnice k Novému Městu nad Metují; dotýkaly se krajními chalupami „horského“ či „křovického“ podměstí Dobrušky a patřily pod pravomoc dobrušského magistrátu, jako jsou dnes opět správní částí města. Roku 1598 je totiž trčkovská vrchnost postoupila Dobrušce ve prospěch špitálu a své povinnosti k městu plnili Křovští až do zrušení poddanství.⁴ Čudové neseděli v Křovicích od původu: berní rula z roku 1654 je v Křovicích ještě nezná, ani v Dobrušce. Zato již v té době nalézáme chalupníky Čudy jednak ve *Valu*, jednak v *Provozi*, dvou malých sousedních vesnicích severovýchodně Dobrušky, na blizoučkový doskok z jedné do druhé a takřka na dohled Křovic i Dobrušky;⁵ valskými Doly spolu obě vsi

souvisejí. Zde pravděpodobně ležela kolébka celého rodu a odtud se Čudové šířili, jednak do Dobrušky,⁶ jednak směrem téměř přesně opačným, na Netřebu. Přesná data narození, sňatku a smrti křovského *Jana Čudy*, Magdalenina otce, ani příslušná data jeho dětí již nikdy nezjistíme: strašlivý požár, který dne 9. května 1806 zničil celou Dobrušku, okolo tří set obytných stavení, kostel, děkanství, špitál, sedmdesát stodol, a připravil o život dvacítku lidí a osmnáct set o střechu nad hlavou, strávil v kostele a sakristii i všechny matriky města a přifařených vsí.⁷ V sklepení radnice zůstaly však zachovány a nedotčeny knihy purkrechtní a gruntovní. V jedné z nich⁸ čteme pak tento „zápis na grunt Josefu Čudovi učiněný“:

„Roku 1783 dne 8. Novembris stala se následující dobrovolná, dokonalá a zcela nezrušitelná trhová smlouva.

Nemoha Marije, pozůstalá vdova po Janoj Čudoj obce Křovský sama délej hospodářství zastávati a z něho vyplejvající daně vybejvati, s dobrým rozmyslem a vůlí svobodnou prodává a prodala svému synu Josefovi Čudovi svůj pod N. conscript. 12 v obci Křovský mezi Janem Miserou a vdovou Václava Svatákovou ležící grunt, i s zahrádkou, též se vším, co v něm s hřebem přibito, s hlínou neb vápnem zamazáno jest, ano i se vším právem a příslušenstvím, jak všichni předkové takový grunt drželi a užívali

neb držeti a užívati mohli, za summu trhovou, dobrovolně umluvenou purgrechtního placení 38 kop, pravím třicet osum kop mš., na kteroužto sumu kupující povinen bude složiti jménem závdavku 13 kop, z kteréžto bráti budou následující:

<i>Prodávající matka</i>	5 kop
<i>Alžběta, dcera, za vejpravu</i>	2 kopy
<i>Marije, dcera</i>	2 kopy
<i>Kateřina, dcera</i>	2 kopy
<i>Magdalena, dcera</i>	2 kopy
<hr/>	
<i>Facit závdavku</i>	13 kop

Zůstává tedy k purkrechtnímu placení 25 kop, které bráti budou ročně po 1 kopě následující:

<i>Matka prodávající</i>	3 kopy	9 grošů	41/2 den.
<i>Anna, provdaná Vašatová</i>	3 -	9 -	41/2 -
<i>Dorota, provdaná za</i>			
<i>Jana Novotného</i>	3 -	9 -	41/2 -
<i>Alžběta</i>	3 -	9 -	41/2 -
<i>Marije</i>	3 -	9 -	41/2 -
<i>Kateřina</i>	3 -	9 -	41/2 -
<i>Magdalena</i>	3 -	9 -	41/2 -
<i>Jozef</i>	3 -	9 -	41/2 -
<hr/>			
<i>Facit purgrechtního placení 25 kop</i>			

Přidává se k tomuto gruntu: jeden stůl, police pro nádobí a měděnec v kamnech. Vejměnek sobě činí prodávající

do své smrti a pro své čtyry dcery do jejich zaopatření: S hospodářem byt, světlo a teplo, též ze zahrádky čtvrtý díl ovotce. Contribuce král, kupující dle nálezu urbáru křovskýho a jiné praestanda dle na něj patřící povinnosti vybejvati povinen bude. Vše věrně a bezelstně. Actum zápisu ut supra. Consule D. Flaschka.“

Pro čtenáře *Babičky* nemůže být – tuším – většího překvapení než tento zápis! Nebožtík Jan Čuda, jehož pozůstalá vdova Marie zde odevzdává rodový majetek synovi, je „babiččin“ otec. Uvědomme si, prozatím alespoň letmo, co všechno je tímto zápisem z vypravování knihy Boženy Němcové vyvráceno: Nejenom že se Magdalenin otec nedočkal návratu své ovdovělé dcery a jejích dětí z Kladska do Čech, jak nám básnicke Němcová namlouvá v překrásné kapitole své knihy!⁹ On jí nemohl dokonce ani požehnat k odchodu do ciziny, nikdy nezvěděl, kdo bude jejím manželem. Zemřel již někdy *před* rokem 1783, neboť ze znění zápisu plyne, že se po nějakou, a snad i delší dobu jeho vdova Marie potýkala se zlým osudem na chalupě sama. Jestliže Magdalena hlásila v Kladsku oddávajícímu kaplanovi svůj věk správně, bylo jí roku 1783 třináct let. A také nebyla jedinou dcerou, jak nám praví kniha její vnučky: byla jedním ze sedmi dětí, a nejmladší ze *šesti* dcer! A ještě si namátkou vzpomínáme

na slova, jež jí její vnučka také klade do úst: „Vedle našeho *statku* bydlela...“ Nuže, tím statkem byla pokorná chalupa se zahrádkou v ceně 38 míšeňských kop, necelých 35 zlatých: všimněme si chudičského nářadí, jež vdova odevzdává synovi – stůl, police, měděnec; pozemky žádné, odcházejíc na výměnek si vdova Marie může z „výnosu“ chalupy vymínit jen podíl ovoce ze zahrady; a také tedy není řeči o domácím dobytku, ba ani o koze ne, snad si něco takového s sebou na chalupu přivede jako část své „vejpravy“ mladá nevěsta uvazujícího se syna Josefa. A těch třináct kop, které Josef skládá závdavkem na první podíly matce a sestrám, představuje asi nevěstin „přínos“, její věno: kde by je jinak tenhle Josef sebral! Šel cestou vši pohorské bídy: mohl od nuzné matky přijmout nuzné otcovské dědictví jen za cenu první částečné splátky na dědictví; a ten obnos si mohl opatřit jen z věna té, s níž začínal samostatně hospodařit. To bylo pravidlo. Buď jak buď: praskrovná chalupa! Prozatím však měření básně pravdou nechme stranou.

Tento Josef Čuda byl hospodářem snaživým. Když koncem roku 1814 čtyřiapadesátiletý umírá (roku 1783, když se chalupy ujal, mu tedy bylo třiadvacet) a majetek přechází na jeho syna, rovněž Josefa, činí rozsah gruntu, krom zahrady u chalupy, 1 jitro 1195

sáhů orného pole stranou lesa Halína.¹⁰ Není to sice ani jeden celý *hektar*, a na jedenatřicet let dřiny je to přírůstek nepatrný, ale představuje asi přičinění nesmírné. Josef byl přece nucen splácet téměř po celou dobu svého hospodaření i podíly svých sourozenců, počal splácet již roku 1787 a splácel velmi přesně, nenechávaje od toho roku do roku 1808 s pouhými dvěma výjimkami jediného roku bez splátky. Jeho „vejrunky“ nám dovolují sledovat osudy jeho sester, mezi nimiž nás ovšem zajímá především Magdalena. Dostalo se jí celého jejího podílu ve třech vejruncích, takto zanesených:¹¹

„1793, dne 9. Septembris (Josef Čuda) položil purkrechtních 1 f 10 kr, takový jsou puštěny Magdaleně, sestře jeho. 1801, 24. Februarii, na Magdalenu sestru.

1807, 2. Martii, na Magdalenu Novotnou 1 f 93/4 kr, a tím dobrala.“

Kdyby bylo možné ještě jakkoliv pochybovat o totožnosti této Magdaleny Čudovy, tímto místem, kde je uvedena příjmením, které si vyvdala, by byly rozptýleny!

Ale velmi předbíháme, vraťme se do let osmdesátých: setkáváme se tam s polodětskou Madlenkou, výrostkem, napůl sirotkem, bylo jí něco přes deset, když jí otec zemřel. Je velmi, velmi chudá. Má sice co jíst a kde spát, „až do svého zaopatření“ má podle matčina

„vymínění“ „byt, světlo a teplo“ u matky v rodné chalupě, v bratrově domácnosti. Ale kolik že se jich tam od počátku tísni? Matka a ona; neprovdané sestry; mladý bratr-hospodář a jeho žena. Sedm; brzo snad i děti mladých manželů. Dovedeme si představit oči mladé hospodyně, její pohledy jsou výmluvné a ostatně omluvitelné, a ukazují ke dveřím: ráda by měla svoje švagrové z domu, provdané, anebo třeba i neprovdané, ale z domu. Ne, tohle mládí nemohlo být tuze radostné! A když za nějakých těch devět let, roku 1792, Madlenka dospěvši odejde za svým milým do Kladska, věřme, že to byl útěk z domova. Je docela možné, že se udál s vědomím a souhlasem celé rodiny, ale *útěk* to byl přece: útěk před nouzí. Madlenka ovšem nevěděla, že z jedné nouze utíká do druhé, horší. Ostatně sirotek utíkával z domova asi již předtím. Kam? Tam, kam se v podobných případech vždy utíkává: k sourozencům, k vdaným sestrám, k dědečkovi, žil-li ještě.

Madlenka jistě tíhla za rodem svého nebožtíka otce. Ten rod lze zjistit, a tím zároveň i rozluštit otázku, odkud Čudové do Křovic přišli. Jan Čuda, Madlenčin otec a jeden z pradědů Boženy Němcové, naprosto nepocházel a nepřišel z Osečnice, jak se za to donedávna mělo,¹² nýbrž z *Netřeby*. Netřeby, neboť jsou dvě, jsou